

**Bogusława Baran-Zgłobicka,
Wojciech Zgłobicki**

M. Kistowski (red.), Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską, 2004, Gdańsk, s. 295–302.

Potencjał turystyczny Podgórze Rzeszowskiego na przykładzie wsi Markowa

Wstęp

W wielu opracowaniach dotyczących aktywizacji polskiej wsi wskazuje się agroturystykę jako jeden ze sposobów poprawy sytuacji ekonomicznej rodzinnych gospodarstw. W niniejszym opracowaniu podjęto próbę oceny możliwości turystycznego i dydaktycznego wykorzystania zlewni górnej Markówki. Obszar charakteryzuje się bogatą warstwą przyrodniczo-kulturową, którą przy pewnych niewielkich zabiegach można stosunkowo łatwo udostępnić turystom.

Na Podgórzu Rzeszowskim (Kondracki, 1988) w dolinie ciek Markówka leży wieś Markowa: między falistą powierzchnią wierzchowinową, rozciągającą się równoleżnikowo w postaci garbów o wysokości 250–240 m n.p.m. na północy i progiem karpackim, osiagającą w tym rejonie wysokość 380–390 m n.p.m., na południu. Opisywany obszar położony jest w strefie ważnej granicy geologicznej, geomorfologicznej i krajobrazowej. Utwory powierzchniowe obszaru stanowią lessy i utwory lessopodobne. Ukształtowanie powierzchni urozmaica gęsta sieć suchych dolin oraz wąwozów wyciętych przez prawostronne dopływy Markówki. Największe powierzchnie zajmują tu kompleksy gleb brunatnych i płowych. Współcześnie tylko w systemach wąwozowych występują zadrzewienia. Zabudowa ulokowała się w obrębie dolnych partii stoków oraz teras doliny. Koryto ciek zostało uregulowane, a samo dno doliny mocno przekształcone i na pewnych odcinkach zajęte pod zabudowę. Powierzchnia obszaru objętego badaniami to około 20 km².

Etapy rozwoju krajobrazu kulturowego

Obszar Podgórze Rzeszowskiego był penetrowany przez człowieka już od górnego paleolitu. Jednak dopiero w neolicie miały miejsce pierwsze poważne zmiany w pierwotnym krajobrazie. Pozyskiwanie terenów pod uprawy w wyniku trzebieży lasów przez wypalanie uruchamiało szereg niekorzystnych procesów. W ich efekcie dochodziło do stopniowego stepowienia wysoczyzn oraz intensywnej erozji powodującej zmiany w rzeźbie. Od tego czasu środowisko podlega ciągłej antropopresji o zmieniającym się natężeniu. Przez długi czas nie wydzielano kultury pucharów lejkowatych (neolit) na Podkarpaciu. Jednak badania prowadzone ostatnio przez archeologów świadczą o występowaniu intensywnego osadnictwa tej kultury. W schyłkowym neolicie stwierdzono na analizowanym obszarze ekspansję kultury ceramiki sznurowej, która wykazywała szerokie przystosowanie do różnych typów środowiska (Czopek, 1999; Kruk, 1991).

Teren ten był również atrakcyjny osadniczo dla ludów kultur z epoki brązu, a potem z epoki żelaza. W sąsiedniej miejscowości Gaci odkryto w 1906 roku wielkie cmentarzysko ciałopalne (180 grobów popielicowych) datowane na II–III wiek n.e. Groby zostały bogato wyposażone w broń, naczynia i ozdoby o specyficznych elementach kultury materialnej. Od tego znaleziska archeolodzy utworzyli pojęcie kultury przeworskiej. Ze względu na intensywność zaludnienia osadnictwo tej kultury jest kolejnym ważnym etapem ingerencji człowieka w środowisko na tym obszarze (Czopek, 1999).

Wieś Markowa powstała w XIV wieku. Właścicielem ziem łańcuckich w połowie XIV wieku był Otton z Pilczy, który sprowadził do kilku wsi osadników niemieckich, głównie z Saksonii. W dokumentach kościelnych z 1384 roku wieś nazywa się Markenhof, co zwykle tłumaczone jest jako Markowa Poręba. W wyniku lokacji na prawie niemieckim wieś uzyskała uporządkowany układ łań w leśnych. Każda rodzina posiadała łań ziemi (100 m × 2,5 km). Na początku XV wieku wieś miała 98 łań, w 1589 roku już 201. W wyniku tworzenia się gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej i podziałów rodzinnych następowało zmniejszanie powierzchni gospodarstw chłopskich – 1/2 łań, 1/4 łań do 1/16 łań. W 1624 roku najazd Tatarów praktycznie zniszczył wieś, pozostało zaledwie 17 rodzin. W 1808 roku wg wojskowego spisu ludności Galicji Markowa liczyła 2357 mieszkańców. Najintensywniej proces rozdrabniania gospodarstw zachodził od połowy XIX wieku (1849 r. przeciętna wielkość – 7,09 ha, 1883 r. – 4,64 ha, 1931 r. – 3,13 ha). W 1926 roku została przeprowadzona parcelacja folwarku Lubomirskich, co przyczyniło się do zwiększenia areалу gospodarstw (Cwynar, 1993; Półciwiartek, 1993).

Wartości współczesnego krajobrazu kulturowego

W latach 1995–1996 w Markowej została przeprowadzona przez Instytut Architektury Politechniki Krakowskiej szczegółowa inwentaryzacja architektoniczna około 1/3 zachowanych zabytkowych obiektów budownictwa wiejskiego. We wsi istnieje kilka pełnych drewnianych zagród z XIX wieku i początków XX wieku. Do najciekawszych należą obiekty o konstrukcji przysłupowej, jeszcze w latach sześćdziesiątych było ich tutaj około 310 (głównie chałupy, rzadziej stajnie). Już w latach osiemdziesiątych zostało około 200, w 1998 roku tylko 120 (Drożdż-Szczybura, 2000).

Obecnie zdecydowana większość starej zabudowy drewnianej ulega ciągłej degradacji. Jedynie budynki zamieszkałe są w trochę lepszym stanie technicznym. Część obiektów została „wzbogacona” murowanymi dobudówkami. Kilka chałup jest w trakcie remontu, niestety nie zawsze zgodnie ze stylem (np. założono plastikowe bezkwaterowe okna). Budynki o konstrukcji przysłupowej znajdują się również w sąsiednich miejscowościach w dolinie Markówki, m.in. w Białobokach i Gaci. Część zabytkowych tradycyjnych obiektów budownictwa wiejskiego ma konstrukcję zrębową. Harmonijny krajobraz kulturowy zakłóca współczesne budownictwo. Nowe domy mieszkalne to przede wszystkim „klocki” tak charakterystyczne dla lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Te najnowsze mają zwykle już ciekawsze formy.

Ochrona krajobrazu kulturowego

W 1985 roku z okazji 600-lecia wsi, z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Markowej, otwarto Muzeum Wsi Markowa. Początkowo skansen składał się tylko z jednej zagrody. Obecnie znajduje się w nim kompleks budynków jednego gospodarstwa: chałupa kmieca o konstrukcji przysłupowej, stajnia, stodoła, wiatrak i spichlerz (sołek) oraz zagroda biedniacka: chałupa i stajenka. Muzeum jest efektem społecznej pracy mieszkańców. Większość obiektów i eksponatów pochodzi z darów. Taka lokalna inicjatywa jest bardzo ważna dla promocji obszaru, jak również istotna ze względu na podnoszenie świadomości mieszkańców – tworzenie małej Ojczyzny.

Wieś leży w obrębie proponowanej strefy ochrony konserwatorskiej, w której zabytkowy krajobraz kulturowy powinien podlegać częściowej ochronie. Do rejestru zabytków wpisano zagrodę – muzeum, spichlerz i 2 wiatraki w Markowej. Ochronie podlegają również inne budynki o cechach zabytkowych z zachowanymi charakterystycznymi elementami budownictwa drewnianego z okresu od II połowy XIX wieku do I połowy XX wieku oraz kapliczki i krzyże przydrożne. Istotne jest także zapewnienie ochrony zewidencjonowanym stanowiskom archeologicznym. Na analizowanym obszarze znajduje się kilka punktów osadniczych (osady, cmentarzyska) i kilkanaście śladów osadniczych pojedynczych (Michałowski, red., 1997; Studium... 2000).

Ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych

Roślinność zdominowana jest przez zbiorowiska antropogeniczne i półnaturalne użytkowane przez człowieka. Na obszarze analizowanej zlewni nie ma żadnych obiektów objętych ochroną prawną. W samej miejscowości Markowa wytypowano 2 drzewa (gatunku lipy mieszanej drobnolistnej i szerokolistnej oraz lipa szerokolistna) do objęcia ochroną jako pomniki przyrody. W materiałach inwentaryzacyjno-planistycznych za bardziej atrakcyjny uznawany jest teren wsi Husów i Tarnawka, leżących w południowej części gminy już na Pogórze Dynowskim. W sumie w całej gminie proponuje się objąć ochroną pomnikową 14 okazałych drzew, utworzyć 1 użytek ekologiczny obejmujący kompleks łąk śródleśnych i stawów rybnych oraz utworzyć 2 stanowiska dokumentacyjne na terenie kamieniołomów piaskowca w Husowie (Ocena..., 1998). Badana zlewnia bezpośrednio sąsiaduje z Hyżniańsko-Gwoźnickim Obszarem Chronionego Krajobrazu. Ważnym obiektem jest florystyczno-leśny rezerwat Husówka (71,96 ha), położony już na obszarze sąsiedniej miejscowości Sietesz w gminie Kańczuga. Rezerwat utworzony w 1995 roku ochroną częściową obejmuje fragment lasu z naturalnym stanowiskiem kłokoczki południowej (Stan..., 1999).

W południowo-wschodniej części zlewni, na północnym zboczu wysokiego garbu tworzącego próg Pogórze Dynowskiego, w małej wsi Lipnik, znajduje się zespół parkowo-dworski. Park założony został w XIX wieku na obszarze leśnym przy wykorzystaniu naturalnego drzewostanu. Dzisiaj jest zaniedbany, ale nadal ma zróżnicowany skład florystyczny. Również w Husowie zachował się zdewastowany park podworski, powstały w XIX wieku jako park krajobrazowy. W południowej części parku znajduje się źródelko „Marusza” z lekko zmineralizowaną wodą. Zespoły dworsko-pałacowe są cennym ele-

mentem krajobrazu i powinny być odpowiednio zabezpieczone przez dewastacją oraz wykorzystywane w celach dydaktyczno-rekreacyjnych (Kłos, 1998, 2002).

Ze względu na długotrwałe użytkowanie rolnicze, które wyeliminowało naturalne elementy, trudno znaleźć na opisywanym obszarze godne ochrony obiekty przyrody żywej. Można natomiast zaproponować nowe formy ochrony elementów abiotycznych i krajobrazowych w mniejszej skali. Na północ od doliny Markówki, w obrębie powierzchni wierzchwinowej, znajduje się największe na Podgórzu Rzeszowskim jezioro termokrasowe (Jezioro Święte), które również powinno być objęte ochroną, np. jako użytek ekologiczny.

Zagrożenia środowiska i krajobrazu

W Markowej nie ma obiektów przemysłowych, które mogłyby być źródłem większych zanieczyszczeń środowiska. Elementem widocznym w krajobrazie są natomiast budynki i urządzenia związane z eksploatacją gazu. Na terenie gminy Markowa znajduje się złożo gazu ziemnego, objęte obszarem górniczym „Husów–Albigowa–Krasne”. W obrębie zlewni znajduje się 28 otworów eksploatacyjnych gazu, w tym 8 nieczynnych, oraz 4 większe obiekty związane z wydobyciem gazu. W niektórych odwiertach gazowych pojawiają się wody mineralno-solankowe, ale ze względu na duże zanieczyszczenie nie przewiduje się ich eksploatacji. W południowej części zlewni zlokalizowano podziemny zbiornik gazu ziemnego, który zaliczany jest do obiektów szczególnie uciążliwych dla środowiska. W obrębie wierzchwinowej znajduje się kilka cegielni. Ważną, chociaż ograniczoną przestrzenią uciążliwością są odory – na analizowanym obszarze wybudowano 2 fermy drobiu. Poza tym istnieją na terenie wsi 2 emitery przemysłowe o niskiej emisji pyłów i gazów. Gazyfikacja gospodarstw przyczyniła się do zmniejszenia emisji z palenisk domowych, ale przy dalszym ubożeniu społeczeństwa może nastąpić powrót do tradycyjnych metod pozyskiwania ciepła. Miejscowość w 100% zasilana jest z wodociągu wiejskiego o wydajności 620 m³/dobę. Markowa posiada kanalizację, która odprowadza ścieki komunalne do gminnej oczyszczalni mechaniczno-biologicznej (300 m³/dobę) (Gołda i in., 2000; Studium..., 2000).

Większość gruntów ma wysokie walory produkcyjne, ale szczególnie w południowej części obszaru są one poważnie zagrożone erozją gleb (również procesami osuwiskowymi). Negatywne procesy wzmacnia brak powierzchni leśnych i niewłaściwy układ działek, będący pozostałością jeszcze średniowiecznych podziałów. Dodatkowym niekorzystnym czynnikiem jest struktura upraw (buraki, pszenica, rzepak). Taki charakter produkcji rolniczej wymaga również zwiększonego nawożenia i stosowania środków ochrony roślin, które zakłócają naturalny obieg pierwiastków w środowisku. W wyniku intensywnego użytkowania rolniczego zachodzą zmiany we właściwościach fizycznych i chemicznych gleb. W okresach intensywnych wpływów powierzchniowych wzrasta ilość substancji biogennych, zawiesin, pestycydów i insektycydów w wodach (Stan środowiska..., 1999; Studium..., 2000).

Nieznaczny stopień degradacji środowiska nie wymaga podejmowania specjalistycznych działań. Konieczna jest rekultywacja części lokalnych wyrobisk pocegielnianych. Natomiast systemowe rozwiązania, zarówno ze względów ekonomicznych, jak i w celu

ograniczenia procesów erozji i związanej z nią degradacji gleb, są potrzebne rolnictwu. W celu wzbogacenia różnorodności biologicznej i poprawy walorów wizualnych krajobrazu konieczne jest wprowadzenie, zwłaszcza w północnej części obszaru, większej ilości zadrzewień śródpolnych. Zapotrzebowanie na drewno przy deficycie powierzchni leśnych powoduje wręcz odwrotne procesy. Walory krajobrazowe są obniżane w wyniku niekontrolowanej wycinki drzew wzdłuż potoków rozcinających próg Karpat.

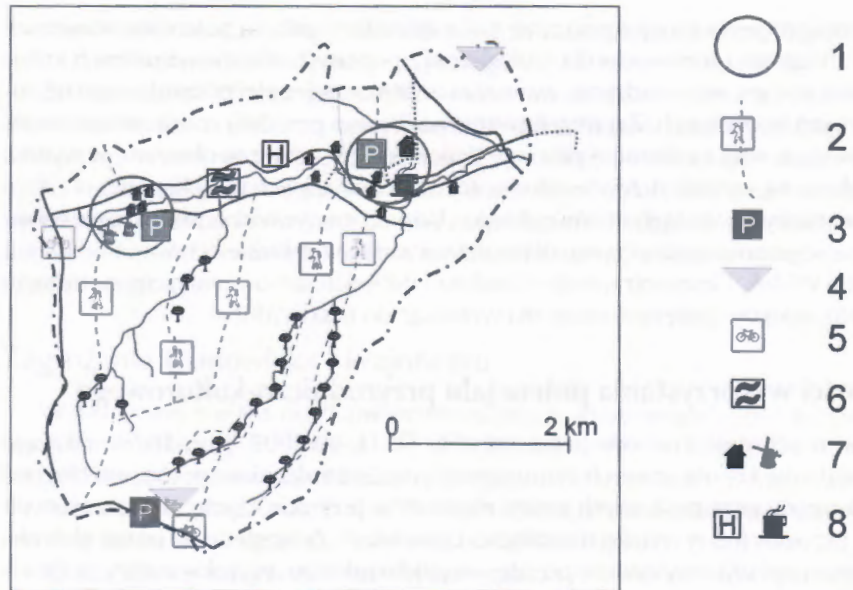
Gmina należy do Związku Komunalnego „Wisłok” (www.wislok.pl), którego celem jest tworzenie wspólnej płaszczyzny dla realizacji zadań w zakresie ochrony środowiska zlewni rzeki Wisłok. Gmina otrzymuje z funduszu ISPA dofinansowanie na modernizację oczyszczalni ścieków (przepustowość ma wzrosnąć do 600 m³/dobę).

Możliwości wykorzystania potencjału przyrodniczo-kulturowego

Ustawa o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz.U. 99/2002, poz. 1079) nakazuje ochronę walorów krajobrazowych rozumianych jako „wartości ekologiczne, estetyczne i kulturowe terenu oraz związanych z nimi elementów przyrodniczych, ukształtowanych przez siły przyrody lub w wyniku działalności człowieka”. Ze względu na jakość gleb obszar powinien być wykorzystywany przede wszystkim rolniczo. Wysokie walory środowiska i krajobrazu kulturowego dają natomiast możliwości dalszego wzbogacania oferty turystyczno-edukacyjnej. Istniejąca infrastruktura turystyczna jest skromna. Przez wieś przebiega szlak czerwony oraz szlak architektury drewnianej (utworzony w 2003 roku na obszarze całego Podkarpacia z niewielkimi tablicami informacyjnymi w 3 językach). Na szlaku leży oczywiście skansen w Markowej, a w sąsiednich miejscowościach ciekawe obiekty sakralne – kościół z XVI wieku w Nowosielskach i z XVIII wieku w Kosinie.

Na opisywanym obszarze poprowadzona została przez nauczycieli miejscowego gimnazjum krótka (3 km) ścieżka historyczno-przyrodnicza (<http://gim.markowa.ids.pl>). Według autorów niniejszego opracowania istnieją jednak warunki do poszerzenia płaszczyzny dydaktycznej o tematykę: granicy geologicznej Karpat i Kotliny Sandomierskiej, zagadnienia tworzenia się złóż i eksploatacji gazu, współczesnych procesów rzeźbotwórczych, osadnictwa neolitycznego i jego skutków dla środowiska, funkcjonowania oczyszczalni ścieków, eksploatacji surowców ilastych. Dodatkowo wskazane byłoby otwarcie w budynkach skansenu stałej ekspozycji dotyczącej tej problematyki. Bogato udokumentowane osadnictwo prehistoryczne daje podstawy do rekonstrukcji niewielkiej osady kultury przeworskiej czy kurhanu kultury ceramiki sznurowej. Stworzenie bogatej oferty dydaktycznej, przy odpowiednim zapleczu socjalnym, pozwoliłoby na organizowanie „zielonych szkół” i innych imprez na różnych poziomach kształcenia. Ze względu na rozległość widoków i urozmaicenie rzeźby obszar jest predysponowany do turystyki konnej i rowerowej (ryc. 1).

Przy pewnych nakładach finansowych część budynków mieszkalnych o konstrukcji przysłupowej, zwłaszcza przy zachowaniu oryginalnego wyposażenia, nadaje się na doskonałą bazę agroturystyczną nie tylko dla pobytów stacjonarnych, ale również dla jednodniowych wycieczek po okolicy (bliżej – rowerowych, dalszej – samochodowych). W bliskim otoczeniu wsi znajduje się kilka miejscowości z interesującymi obiektami przyrodniczo-kulturowymi. Do najcenniejszych należą: zespół pałacowo-parkowy w Łańcu-

Ryc. 1. Propozycja zagospodarowania turystycznego rejonu wsi Markowa: 1 – „centra atrakcji”, 2 – ścieżki piesze, 3 – parkingi, 4 – punkty widokowe, 5 – trasy rowerowe, 6 – mały staw, 7 – zabytkowe budynki, 8 – infrastruktura turystyczna

Fig. 1. Proposal of touristic use of the Markowa village area: 1 – centers of „attractions”, 2 – paths, 3 – parking places, 4 – viewing points, 5 – bicycle paths, 6 – small pond, 7 – historical buildings, 8 – touristic facilities

cie, zamek renesansowy z ogrodem krajobrazowym w Krasiczynie, zespół pałacowo-parkowy z XVIII wieku w Sieniawie, arboretum – ogrody krajobrazowe z XVIII wieku w Boleszycach. W sezonie organizowane są przejazdy kolejką wąskotorową na trasie Przeworsk–Dynów. Wysokie walory przyrodniczo-krajobrazowe można podziwiać również w Parku Krajobrazowym Pogórza Przemyskiego.

Badania ankietowe

W celu oceny atrakcyjności krajobrazu Podgórze Rzeszowskiego oraz szans rozwojowych agroturystyki przeprowadzono dwie ankiety. Wszystkie pytania miały charakter zamknięty. Badaniami objęto użytkowników internetu (grupy dyskusyjne *pl.regionalne.lublin*, *fotografia-przyrodnicza*) oraz studentów geografii; w każdej z ankiet uczestniczyło 90 osób. W pierwszej z nich na podstawie 5 zdjęć przedstawiających najbardziej charakterystyczne widoki dla badanego fragmentu Podgórze Rzeszowskiego należało określić, jak postrzegany jest dany krajobraz. Został on uznany przez ankietowanych za umiarkowanie interesujący (35%), mało interesujący (33%), interesujący (20%), nieciekawym (12%). W ocenie widoków największy odsetek w grupach interesujące i umiarkowanie interesujące otrzymały krajobrazy rolnicze (szczególnie z charakterystycznym układem łąkowym) oraz stara zabudowa drewniana znajdująca się w skansenie. Najwięcej nega-

tywnych ocen uzyskało zdjęcie przedstawiające fragment dna doliny Markówki z uregulowanym korytem.

Druga ankieta zawierała pytania ogólne dotyczące agroturystyki, a jej wyniki wskazują na pewne uwarunkowania rozwoju agroturystyki. Aż 73% ankietowanych lubi odwiedzać miejsca z zabytkową architekturą wiejską i tylko 9% nigdy nie było w polskim skansenie. Większość respondentów uważa odpoczynek na wsi za dobry sposób spędzania wolnego czasu, ale 31% nigdy nie korzysta z usług agroturystycznych, a 43% rzadko. Wyniki ankiety pokazują, że nawet wśród ludzi aktywnych i lubiących wypocząć poza miastem agroturystyka nie jest ulubioną formą spędzania wolnego czasu. W celu znalezienia informacji o mniej znanych regionach Polski 63% często szuka informacji w internecie, tylko 4% nigdy. Dla połowy badanych określenie krajobraz kulturowy (wiejski) budzi pozytywne skojarzenia. Przy wyborze miejsca wypoczynku ankietowani kierują się: możliwością obcowania z przyrodą (90%), ceną (63%), możliwością poznawania kultury regionu i licznych zabytków (53%), możliwością uprawiania turystyki kwalifikowanej (43%), standardem noclegów (35%), wysokim nasyceniem infrastrukturą turystyczną (10%). Ciekawy jest fakt, że 55% często korzysta ze ścieżek przyrodniczych, a tylko 3% nigdy. 48% (tak) i 40% (raczej tak) zdecydowałoby się na kilkudniowy pobyt w miejscu spełniającym następujące warunki: kwatery agroturystyczne, krajobraz rolniczy z dominacją pól uprawnych, stara zabudowa wiejska, bliskie położenie wielu obiektów o wysokiej randze historycznej (pałace, zamki), w pobliżu szereg kompleksów leśnych. Rejon progu Karpat między Rzeszowem a Przeworskiem w celach turystycznych odwiedziło 31% badanych.

Podsumowanie

Zdaniem autorów opisywany obszar Podgórze Rzeszowskiego ma szansę na rozwój agroturystyki po przygotowaniu szerokiej oferty turystycznej i odpowiedniej infrastruktury skierowanej do różnych odbiorców. Wsparcie tego sektora turystyki (przygotowanie bazy noclegowej i gastronomicznej, szlaków turystycznych) jest możliwe ze środków Unii Europejskiej (w okresie poprzedzającym członkostwo) w ramach programów PHARE, SAPARD. Ważnym elementem jest również wykorzystanie Internetu do przedstawiania możliwości wypoczynku. Na razie w całej gminie są tylko 2 gospodarstwa oferujące miejsca noclegowe.

Touristic potential of the Rzeszów Foothills on the example of the Markowa village

Summary

The Rzeszów Foothills region constitutes a transitory zone between the lowland part of the Sandomierz Ice Marginal Valley and the Carpathians. The Markowa village is situated in the Markowka valley. To the south of the village rises the Carpathian escarp (390–380 m asl) an important geological, geomorphological and landscape border. The village itself was located on German law in the second half of the XVI c. Remnants of the Medieval field arrangement are still visible in the landscape. Natural and cultural values of this agricultural region give the possibilities of deve-

lopment both touristic and educational functions. Specific wooden building structures occupying this area (120 buildings) are among the most interesting cultural elements. Some of these wooden buildings are presented in the local open-air museum of the Markowa village. There are also some towns with tourist attractions in the vicinity of the Markowa village like Łañcut, Przeworsk, Krasiczyn, Rzeszów and also the Landscape Park of the Przemyśl Foothills. There are good conditions here to develop didactic functions on geological and geomorphological problems as well as on the issues of prehistoric settlements and environmental protection. Some of the wooden buildings (assuming their original furnishings) can be changed into agrotouristic base (short period visits). For the time being tourist infrastructure is not existent. The essential and spatial scheme of didactic offer has been described in the paper. In order to estimate landscape attractions of the Rzeszów Foothills region as well as the possibilities of the development of agrotourism two inquiries have been conducted. The inquiry has been based on the opinion of Internet users and geography students. In each of the inquiries 90 people took part. First inquiry consisted of estimation of the Rzeszów Submontane landscape on the basis of five pictures. 35% of the respondents said it is considerably interesting and 34% said it is little interesting. The results of the second inquiry point to the following conditioning of the development of agrotourism: most of the respondents say it is well worth spending free time in a village; 31% never takes advantage of such opportunities and 43% hardly ever. Taking into account the place of holidays the respondents take into consideration natural surroundings (90%), price of lodgings (63%), possibilities of sightseeing and cultural heritage (53%). 31% of the respondents have already visited the above-mentioned region.

Literatura

- Cwynar S., 1993, *Wieś w okresie niewoli i II Rzeczypospolitej*, [w:] J. Półciwiatek (red.), *Z dziejów wsi Markowa*, Towarzystwo Przyjaciół Markowej, Rzeszów, s. 55–98.
- Czopek S., 1999, *Pradzieje Polski południowo-wschodniej*, Wyd. WSP w Rzeszowie, Rzeszów.
- Drożdż-Szczybura M., 2000, *Wybrane problemy ochrony krajobrazu kulturowego polskiej wsi na przykładzie Markowej w woj. podkarpackim*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.
- Gołda T., Trafas K., Wnuk Z., 2000, *Komentarz do mapy sozologicznej w skali 1:50 000 ark. Przeworsk*.
- Kondracki J., 1988, *Geografia fizyczna Polski*, PWN, Warszawa.
- Kłos S., 1998, *Łañcut i okolice*, Wydawnictwo „Roksana”, Krosno.
- Kłos S., 2002, *Osobliwości Podkarpacia*, Libra, Rzeszów.
- Kruk J., 1991, *Rolnictwo pierwotne jako czynnik kształtowania krajobrazu*, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. XLIII, s. 301–307.
- Michałowski A. (red.), 1997, *Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego województwa rzeszowskiego*, *Studia i Materiały Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu*, *Krajobraz* 17/34 (29).
- Ocena przyrodnicza obszaru gminy Markowa, woj. rzeszowskie, 1998, BULiGL, Oddział w Przemyślu, Pracownia Sozologiczna, UW w Rzeszowie, Wydział Ochrony Środowiska, mps.
- Półciwiatek J., 1993, *Wieś Markowa w okresie systemu pańszczyźnianego*, [w:] J. Półciwiatek (red.), *Z dziejów wsi Markowa*, Towarzystwo Przyjaciół Markowej, Rzeszów, s. 13–54.
- Stan środowiska w województwie podkarpackim, 1999, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Raport Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Rzeszowie.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Markowa. Ocena istniejącego stanu zagospodarowania przestrzennego i uwarunkowania, Zarząd gminy Markowa, mps.